

**DİN EĞİTİMİ
ARAŞTIRMALARI
D E R G İ S İ**

EĞİTİM TARİHİ ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE NOTLAR

Doç. Dr. M. Şevki AYDIN
Kayseri Erciyes Üniversitesi İlahiyât Fakültesi
Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Tarihimizle yeterince tanış olduğumuzu söylemek oldukça zor. Bunun en önemli nedeni, tarihimize çarpık bakışımız, yanlış yaklaşmamızdır, denebilir. Bu durum, fikrî ve siyasal eğilimi/konumlanışı ne olursa olsun her kesimden insanımız için genelde söz konusu olsa gerek. Farklı açılardan meselelere bakıyor olmamız, farklı noktalarda konumlanmış olmamız, bu husûsta farklılaşmamıza yol açmıyor. Dünya görüşlerimizin birbiriyle çatışıyor olması, tarihe yaklaşım tazımızdaki benzerliği ortadan kaldırmıyor. Haliyle bu illet, genel bir sorununuz olarak karşımızdadır.

Bugün bir tarih felsefemizin varlığından rahatlıkla söz edebilir miyiz? Bu sorunun cevabını ne yazık ki hemen “evet” diyerek verebilecek durumda değiliz. Bu sorunu çözme sorumluluğu, öncelikle tarihçiler başta olmak üzere bilim adamlarına düşmektedir.

Bu noktada tarih araştırmalarının hassâsiyeti ve önemi ön plana çıkmaktadır. Tarih araştırmaları ifâdesi, her bilim dalının tarihle ilgili çalışmalarını da içine almaktadır. Bunlar arasında eğitim tarihi araştırmalarının özel bir yere/öneme sahip olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Burada, eğitim tarihi araştırmalarına ilişkin değişik sorunlara işaret edilecek, bazı gerçekler dile getirilecek, birtakım tespitler yapılacaktır. Bunlar, ilgili genç bilim adamlarının, özellikle de eğitim tarihi/din eğitimi arihi araştırmacılarının dikkatlerini çekebilir, konuyla daha yakından ilgilenebilmesine bir katkıda bulunabilirse, amaca ulaşılmış demektir.

A-Tarihi Olan Varlık: İnsan

İnsanı hayvandan ayıran temel vasıf nedir? Bu soruya farklı cevaplar verilmektedir. Bulardan birisi de şu: İnsanı hayvanlardan ayıran en önemli nitelik, onun tarihinin/tarih bilincinin olmasıdır. İnsan, tarihî bir varlıktır. O, sadece bugünü yaşamaz; bugün dünü de yaşamaktadır, hatta bugünden yarına sarmaktadır.

Fert ve toplum olarak biz bugünkü niteliklerimizi, birikimimizi, kimliğimizi... sahip olduğumuz tarihî sürecin katkılarıyla elde ettik. Bugünümüzde tarihimizin izleri var. Başka bir ifâdeyle tarih, bugün bizde, bizim yaklaşım tarzımıza göre güncelleşmiş durumdadır. Tarih, tahvül ederek bugünleşiyor. Bu arada gelecek de oluşum yolunda demektir. Yani bugünümüz dünün, yarınımız ise dünün ve bugünün etkisi altında biçimlenmektedir. Öyleyse zamanın bugün, yarın ve gelecek diye üçe taksîmi, zahîrî bir işlemdir. Aslında tarih, bugün farklı görüntülerle varlığını sürdürüyor. Tıpkı çocuk, genç, yetişkin ve ihtiyârlık görüntüleri altında aynı şahıs olarak bir insanın varlığını sürdürdüğü gibi. Demek ki kendisini inkâr etsek, ona sahip çıkmasak bile tarihimiz (bireysel ve toplumsal) bizi bırakmıyor. O bizimle, bizim hayatımızın içinde¹.

Bugünün insanını önceki asırların insanından ayıran tek özellik ise, tarihî tecrübe farklılığıdır. Hiçbir nesil, işe sıfırdan başlamıyor; öncekilerin bıraktığı yerden işe başlıyor. Bu da her bir sonraki neslin, öncekilere göre daha farklı donanımına sahip olmasına, farklılaşmasına sebep oluyor. Bu yüzdendir ki, bugün ürettiğimiz herşeyde, bizden öncekilerin de payı olduğu unutulmamalıdır.

Hayvan için tarih söz konusu değildir. Onun için de onlarda nesiller arası farklılaşma göze çarpmamaktadır. Söz gelimi ilk fare ile bugünkü fare arasında hiçbir fark yoktur. İlk arının yaptıkları ile bugünkünün yaptıkları aynı şeylerdir. İlk günden bugüne kadar fareleri, insanlar hangi araç ile avladılarsa, bugünkü farelerin de aynı araç(lar)la avlanmaları mümkündür. Şayet onların tarihi olsaydı, her dönemde farklı bir araçla onları avlamak zorunda kalacaktık. Çünkü bu durumda bir sonraki fareler, öncekilerin ne ile avlandıklarından haberdâr olacak ve ona göre tedbir alacaklardı. Tıpkı insanlar, atalarının tecrübelerinden yararlanarak tedbirler aldıkları gibi! (Burada şu hadîsi hatırlatmakta fayda var: "Mü'min, bir delikten iki defa sokulmaz")².

İnsanın tarihî bir varlık olması, onun kültüre sahip olması demektir. Tarihî birikimi, insanın kültürünü teşkil ediyor. Kültür, insanların tarihî

1.Bk. Said İsmâil Ali, *Mukaddime fi't-Târih li't-Terbiye*, Kâhire 1995, s.51 vd.

2.Buhârî, Edeb, 83.

süreç içinde sahip oldukları tecrübe birikimleridir. Kültürel unsurların her biri, tarihsel olma niteliğine sahiptir; ânîlik arzuetmezler. Onlar doğal bir süreç içinde oluşmuşlardır ve zaman içinde değişime uğramaktadırlar.

İnsanla tarih ve kültür arasında organik bir bağın olduğu açık seçik ortada. Tarihi de kültürü de oluşturan insandır. Kendisi yaptığı için insan onu anlayabilir¹. Bu noktada, tarihi ve kültürü anlama ve onlardan yararlanma biçiminin önemini hatırlatmak gerekir. Zira onlardan yararlanma biçimi, gerçekte yararlanıp yararlanmamayı belirleyici unsurlardandır.

İnsan hem tarihi ve kültürü etkiler, oluşturur, hem de onlardan etkilendir. Fert içinde bulunduğu kültürel ortam ve tarihî birikimden beslenerek gelişir, toplumsallaşır. Daha sonra da beslendiği bu birikime katkıda bulunur. Onun için eğitimin işlevleri arasında “sahip olunan kültürü yeni nesle aktarmak” da sayılmaktadır. Hatta sosyologlar, eğitimi, bu işlevini esas alarak tarif etmektedirler. Yeni nesil, bu kültürden beslenerek yetişecek, ama kendinden sonraki nesle, onu olduğu gibi devretmeyecek, ayıklayacak, zaman aşımına uğramış unsurları, ayakbağı durumuna gelmiş unsurları atacak, günün şartlarına göre yenilerini ekleyecek ve oluşan dinamik kültürü yeni nesle aktaracaktır. Bu işlemi her nesil yapmalıdır ki ilerleme olsun, istikrâr içinde gelişme süreklilik kazansın. Bu yüzden eğitimden üç yönlü görev beklenmektedir: Dünyü tanıtmak, bugünü kavratmak ve yarına hazırlama.

B-Maziye İlgi Duyma

Bütün bunlar gösteriyor ki geçmiş daima insanın ilgi alanı içinde yer almak durumundadır. Nitekim öyle de olmuş. Geçmiş, insanın sürekli ilgisini çekmiştir. Geçmişine ilgi duyan biricik varlıktır, insan. Gününü iyi tanımak ve geleceği doğru tahmîn etmek, planlamak isteyen herkes, geçmişini kaynak olarak görmüş ve ondan yararlanmak istemiştir. Kur’ân da bu amaçla tarihe bakmamızı istiyor. Tarih ilminin işlevini, işte bu bağlamda ele alıp değerlendirmek gerekir.

Tarih ilmi, geçmişte olup bitenleri kaydetmeye, bunların neler olduğunu keşfetmeye, olaylar arasındaki ilişkileri öğrenmeye ve bugünü anlamlandırmaya çalışan bir disiplindir. Böylece tarihî araştırma, insana geçmişini öğrenme, bugünü anlama, geleceği tahmîn edebilme ve ona göre önlem alma husûslarında yardımcı olmaktadır. Öyleyse tarihle ilgilenmenin kökeninde yatan asıl gerçek, bugünü ve özellikle de geleceği anlama ve daha iyi planlama kaygısıdır, denilebilir.

1. Burada meselenin beşerî boyutunu vurgularken İlâhî/külfî irâde boyutunu yok saydığımız zehâbına kapılınmasın. Allah’ın tabiata, hayata; dolayısıyla tarihe de külfî irâde çerçevesinde müdâhil olduğuna inanıyoruz. Bu inanç ve anlayış, bireyin özgürlüğünü, dolayısıyla da sorumluluğunu zedelememektedir.

Esasen tarih bilinci, kimlik bilinciyle irtibâtlıdır. Sağlıklı kimlik bilincinin oluşması, iyi bir tarih bilincine sahip olmayı gerektirmektedir. Tarihin farkında olmak, bugünün ve geleceğin farkında olmaktır.

Tarihe ilgi duymak kadar, ilgi duyma biçimi de önemlidir. Bu noktada tarihe yaklaşım tarzı üzerinde durmak gerekir. Geçmişî görmezlikten gelmek, yok saymak ne kadar yanlış ve tehlikeli ise, onu yermek veya övmek kaygısıyla ele almak ta en az onun kadar yanlış ve tehlikelidir. Tarih düşmanlığı kadar, tarihperestlik de ölçsüzlüktür, zararlıdır. Maziyle ilgilenmek, orada çakılıp kalmak, onu aynen günümüze taşımaya kalkışmak amacına yönelik olamaz. Esasen tarihi bugüne taşımak mümkün de değildir. Zira tarih asla tekerrür etmez¹. Yermek amacıyla olması gerektiği gibi, övmeye yönelik de olmamalıdır, maziyle ilgilenişimiz. Sadece maziyi olduğu gibi, hasenât ve seyyiâtıyla, hatâları ve doğruları ile gözler önüne sermek onu doğru tanımak, anlamak amaçlanmalıdır. Yapılacak olan şey, mazinin ne olduğunu ortaya koymak, onu doğru okumaktır. Tarihini doğru okumayanlar, bugününü doğru göremez, yarını da doğru tahmîn edip projelendiremez.

Bu tavırda maziden kaçmak olmadığı gibi, ona sığınmak, onunla avunmak ta yoktur. Bu tavır, tanımak sûretiyle tarihten ders almak, tecrübelerimizi zenginleştirip güçlü olmak imkânını bize sağlayacaktır. Bu tavırla geçmişe bakış, çok daha hızla ileriye atılması için okun geriye çekilmesi gibidir. Şâirin ifâdesiyle, “Kökü mâzîde olan âtf” olabilmek, bu yaklaşımı gerektirir.

Bu çerçevede geçmişten yararlanabilmek için sanıyorum şunu yapmak gerekir: Toplumsal alandaki kânûniyyeti yakalamaya çalışmak. Gerçi tarihte genel geçer kânûnların olup olmadığı, olsa bile bunların gelecek için de söz konusu olup olmayacakları meselesi tartışılmaktadır².

1. Kur'ân ve Sünnet'i anlamada da meselenin tarihî boyutunu doğru anlamamız gerekiyor. On beş asırlık ilim geleneğimizi, tarihsel birikimimizi görmezlikten gelemeyiz. Ama kendimizi bu birikimin mahkûmu de görmemeliyiz; o birikimi aynen günümüze taşımayı düşünmemeliyiz. Naslar, evrensellikleri gereği hep geçerli olacaklar, ama yorumları öyle değil. Yorumlar, ortaya konuldukları zamanın şartlarının izlerini taşırlar, tarihsellikleri söz konusudur. Bu da onların şartlar değişikçe değişmelerini gerektirebilmektedir. Söz gelimi bir âyetin bir asır önceki son derece isâbetli yorumu, bugün için isâbetli olmayabilir. Çünkü o yorum, o günkü şartlar hesâba katılarak ortaya konmuştu. Bugünse çok farklı şartlar göz önünde bulundurularak âyetin yorumlanması gerekmektedir. Bugün yorum yapılırken bir asır önceki yaklaşım tarzından/izlenen yöntem istifade edilecektir; hatta o yöntem aynen uygulanabilir (tabî ki uygun olmadığı anlaşılırsa, benimsenmez). Geçmiş yorumları, hiçbir değerlendirmeye tâbi tutmadan olduğu gibi bugüne taşımaya kalkışmak, tarihi bugüne taşımak olacağından, insanları mutlu etmek için gönderilen din, tersi işlevler icrâ etme noktasına gelebilir.
2. Fizik kanunlarının bile geçmişte geçerli olduklarının anlaşılmasının, mantıkça gelecekte de geçerli olmaya devam edecekleri anlamına gelmeyeceği iddia edilmekte (bk. Magee Bryon, *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyâset Kuramı*, çev. Mete Tuncay,

Fakat Kur'ân'da bir takım kıssalar anlatılırken sebep-sonuç ilişkileri üzerinde durulmakta, "sünnetullah"¹tan ve onun değişmezliğinden söz edilmektedir². Genel geçerliği bulunan bir takım kânûnların varlığı, bu âyetlerde dolaylı bir üslûpla da olsa dillendirilmekte ve Allah'ın koyduğu kânûnların değişmeyeceği vurgulanmaktadır.

Özü itibariyle insan değişmediğine göre³, bu kânûnların da değişmemesi, dolayısıyla geçmişte olduğu gibi, gelecekte de geçerli olmaları gerekir. İşte bu tarihî olaylardaki kânûniyyet keşfedilirse, yani tarih doğru okunur ve yorumlanırsa, bugünümüzü ve geleceğimizi belirlemede tarihten yararlanmak mümkün olacaktır. Yoksa tek tek tarihî olayların dökümünü yapmakla yetinip onlardan hareketle bir genellemeye gitmemek, onların dayandığı teoriyi/bütünü yakalamayı ihmâl etmek, bugün ve gelecek için pek işe yaramaz. Nitekim İbn Haldûn, klasik tarihçilerimizi, olayların sebeplerini ve illetlerini araştırmamakla, olayları "*çırılçıplak bir şekilde*", bazen ölçüsüzce nakletmekle suçlamakta⁴ ve kendi eserini okuyanın "taklitçilikten kurtulacağını", "kendinden önce geçmiş çağların, hâdiselerin ve kavimlerin ve kendinden sonra gelecek olan kavim ve cemiyetlerin hal ve durumlarını anlayacağını" ifâde etmektedir⁵.

Tarihsel tecrübeleri okuma, onları anlamlandırma, onlardaki kânûniyyeti yakalama; yani olayların hangi kânûnlara göre cereyân ettiğini belirlemenin riski yok değil. Bu konuda "*mutlak*"ı yakalamak iddiasında olunamaz. Bu değerlendirmeler izâfîlik arz edebileceklerdir. Çünkü devreye bireysel farklılıklar girmektedir. Her insan kendi bulunduğu yerden tarihe bakacak ve kendi bilgi/tecrübe birikiminin elverdiği ölçüde onu okuyup anlamlandıracaktır. Ama bütün bunlara rağmen kânûniyyetin isâbetle tesbiti, Amerika'yı yeniden keşfe çalışma türünden zaman kaybetme durumuna düşmemizi önleyecektir.

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, sünnetullahın varlığı, insanın irâde ve eylem özgürlüğüne müdâhale anlamı taşımamaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, tarihin ve kültürün yapıcısı, şekillendiricisi insandır. İnsanın özgür irâdesiyle yapıp etmeleri, tabîî olarak birtakım sonuçların ortaya çıkmasına neden oluyor; dolayısıyla onların sorumluluğunu da

İstanbul 1982, s.19), bilimde hiçbir şeyin sürekli olarak kanıtlanmış ve değişmez olmadığı söylenebilmektedir; bk. *age*, s.24.

1.Sünnetullah konusunda bk. Ö. Özsoy, *Sünnetullah*.

2.Meselâ bk. İsrâ, 77; Ahzâb, 38; Fâtır, 43.

3.Z. Velidi Togan şöyle diyor: "Mamafih insanların düşünüş ve anlayış tarzları, rûhî hususiyetleri ne kadar muhtelif, ihâtası müşkül ve mu'dil olursa olsun, bütün insanların, milletlerin ve şahısların düşünüş ve anlayış tarzları arasında bir müşâbehet vardır".

Tarihte Usul, 2. baskı, İ.Ü.Edebiyât Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969, s.33.

4.Bk. S. İsmail Ali, *Mukaddime*, I,8-9.

5.Bk. S. İsmail Ali, *Mukaddime*, I,11.

yükleniyor. Aksi, sorumsuzluğu gerektirirdi. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyruluyor: “*Bir toplum kendi halini değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez*”¹.

C-Metodoloji

Tarih araştırmalarının metodolojik güçlükleri de var. Herşeyden önce tarihsel gerçekler, doğrudan değil de dolaylı yolla tanınan gerçeklerdir. Tarihsel olaylar, onları gören, doğrudan algılayan insanlar için “tarih” değildir; ancak onların oluşlarını doğrudan göremeyen, algılayamayan kimseler için “tarih”tirler². Bugünün insanı için tarihsel olayları sadece okuma, dinleme, onlara ait ipuçlarını, kalıntıları inceleyip anlamlandırma yoluyla tanıma söz konusudur. Bütün bunlar ise, sözü edilen gerçeklerin tamamı, aynıları değildirler; onlardan farklıdırlar. Ne yazık ki, tarihsel gerçekleri tanımanın başka yolu da yoktur. Haliyle tarihsel araştırma yapanlar bunları iyi değerlendirmek, doğru anlamlandırmak gibi güç bir görev üstlenmiş konumdadırlar. Bu malzemeleri çok iyi incelemek, tenkit süzgecinden geçirmek, aralarında karşılaştırmalar yapmak, dahası bir olguyla ilgili farklı belgeleri/malzemeleri görmeye gayret etmek ve o olgunun fotoğrafının bütün halinde ortaya çıkmasını ve fotoğrafın doğru okunup anlamlandırılmasını sağlayabilmeleri için birbirlerini test eder, birbirlerini tamamlar/destekler biçimde değerlendirmek gerekir. Bunu yaparken de ön yargısız, gerçekleri yakalamaktan başka amaç gütmeksizin onları okumaya, anlamlandırmaya çalışmak³; “geçmiş/maziyi”, mutlaka kendi şartları içinde değerlendirmek gerekir.

Her bir tarihsel tekil olguyu, tekil unsuru, bütünü içinde tanımak icap eder. Bu tarihsel araştırmalarda daha çok tümevarım türünde bir akıl yürütme gerekmektedir. Küçük parçalardan, ayrı ayrı olaylardan, çeşitli kanıtlardan, az genel önermelerden bütüne gidilmeli, genel önermelerden yargılara varılmalıdır⁴.

Bu bir anlamda bugünün tarihe gömülü kısmını görme, tarihin bugüne yansımalarını, bugünkü durumun/yapının tarihle irtibatını tesbit etme, tarihi güncelleştirme, güncelin tarihsel boyutunu/arka planını arama, bu sûretle “bütünü” keşfetme çabasıdır. Bu anlayışla tarihle ilgilenmek, aynı zamanda bugünü tanıma ve geleceği tahmîn etme/önceden kestirebilme anlamına gelmektedir.

1.Ra'd, 11.

2.Esasen hızla akan zaman içinde “hal/bugün”, hızla “mazi” oluveriyor; yani olup biten herşey hızla tarihe mal oluyor, tarihselleşiyor.

3.Bilgi için bk. S. İsmail Ali, *Mukaddime*, s.29 vd.

4.Bk. Saim Kaptan, *Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri*, Olgaç Matbaası, Ankara, s.63.

Tarih araştırmalarında;

- 1.Başkalarından elde edilecek verilere dayanma;
- 2.Tekrarı mümkün olmayan gözlemlere ve olaylara dayanma;
- 3.Yeni veriler üretememe;
- 4.Tarihsel verilerin değişikliğe uğramış olma ihtimâli;

5.Tarihsel verilerin isabetli tahlillerinin zorluğu gibi olumsuzluklar, güçlükler bulunmaktadır¹. Bu olumsuzluklara ve güçlüklerle rağmen tarihsel gerçeklerin olduğu gibi tanınmasını sağlamak, iyi bir bilgi ve beceri donanımını gerektirmektedir.

D-Eğitim Tarihi

Tarihsel araştırmaları sadece tarihçilerin yapacağını düşünmek hatâlıdır. Tarihçi² olmadan da tarihe mal olmuş bir olayı, bir sorunu, herhangi bir disiplinle ilişkisi yönüyle ele alıp araştırmak mümkündür. Hatta araştırılan problemin tarihe mal olmuş bulunması da gerekmez. Bugünkü bir problemin, tarihsel geçmişi de ele alınır, onun çözümüne esas olacak kanıtların geçmişte olup olmadığı araştırılabilir. Nitekim bugün her bilim dalının uzmanları, o bilim dalının tarihiyle ilgilenmekte, geçmişini tanımaya çalışmaktadırlar. Her bilim dalı, kendi alanıyla ilgili gerçeklerin tarihsel boyutuyla da ilgilenmek zorundadır. Eğitim bilimleri arasında, Eğitim Tarihi bu çerçevede yerini almış bulunmaktadır. Ayıca her eğitim bilimi de kendi öz geçmişi ile ilgilenmektedir.

Her alan için söz konusu olduğu gibi, eğitim alanında da bugünkü durumu anlamak, geçmişi bilmeyi/tanımayı gerektirmektedir. Bugünkü eğitim-öğretimle ilgili sorunları çözebilmek için onlarda rolü olan geçmiş olayları tanımak, onlarla ilişkilerini kavramak icap eder. Söz gelimi bugünkü eğitim felsefemizi, eğitim uygulamalarımızı anlayabilmemiz, eğitim sistemimizin geçmişi hakkında da bilgilenmemizi gerektirmektedir. Eğitimimizin geleceğini tahmîn ederek planlama, ona göre hazırlanma husûsunda da aynı şey yapılmalıdır.

Eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmesinde, teori ile uygulamanın birbirini beslemesi ve desteklemesi gerekir. Aksi takdirde gerçekçi, uygulanabilir, çağdaş teoriler geliştiremeyeceğimiz gibi, uygulamalarımız da isabetsiz olur, işlevselliğini yitirir; fayda yerine zarar, çözüm yerine çözümsüzlük ortaya çıkar. Hem eğitim teorimizi belirlerken, onu geliştirirken, hem de uygulamaya ilişkin husûslarda tarihimizi hesaba katmak, ondan faydalanmak/ibret almak zorundayız. Eğitsel sorunlarımızı çözmek

1.Bk. S. Kaptan, *age*, s.61 vd. Ayrıca tarih araştırmalarında yöntem, kaynaklar ve onlardan yararlanmada dikkat edilmesi gereken husûslar için bk. Z. V. Togan, *age*, s.28 vd.

2.Bundan maksadımız tamamen tarihle ilgilenmeyi kendisi için bilimsel uğraş alanı olarak seçmiş olan bilim adamıdır.

için eğitim sistemimizin tarihsel geçmişini, tecrübe birikimini objektif olarak inceleyerek günümüzün şartlarına uyarlamaya çalışmak, uygulamaları belirlerken bunlardan faydalanmak gerekmektedir.

Genel tarih araştırmalarında olduğu gibi, Eğitim Tarihi araştırmalarında da tündengeline yer vermekle birlikte daha çok tümevarım türünde bir akıl yürütme gerekmektedir. Çünkü Eğitim Tarihi araştırmaları da diğerleri gibi, "yeni bilgiler geliştirme, eğitimle ilgili seziş ve anlamlar kazanma ve eğitim işini geliştirme amacını taşımaktadır. Bunun için araştırmacının, tarihî olayları ve bilgileri parça parça toplayıp bir araya getirmesi değil, onları olumlu sonuçlara götürecektir, eğitimi daha iyi anlamaya hizmet edecek şekilde yorumlaması ve rapor etmesi, bir senteze varması gerekmektedir"¹. Böyle yapılmazsa, tarihten yararlanma imkânı ortadan kalkar; tarih, benzerleriyle tekerrür eder.

Eğitim Tarihi araştırmaları, geçmişteki hem eğitsel görüşleri, eğilimleri, eğitime ilişkin teorik değerlendirmeleri, hem de eğitim uygulamalarını konu edinip incelemelidirler. Eğitim tarihimiz değişik açılardan çok farklı isimler altında her bir yönü konu edilip araştırılabilir. Bu tür araştırmalar, söz gelimi şöyle gruplandırılabilir:

1-Eğitim-öğretim üzerinde düşünmüş, felsefe yapmış seçkin bilim adamları, düşünürler ve eğitim-öğretim uygulayıcıları olarak görev yapmış eğitimciler konu olarak ele alınıp araştırılabilir. İbn Sahnûn (ö.256/869), Fârâbî (ö.339/950), Kâbisî (ö.403/1014), İbn Sînâ (ö.428/1037), Gazzâlî (ö.555/1111), Zernûcî (ö.593/1196), Tûsî (ö.673/1274), Taşköprüzâde (ö.959/1552), Ziya Gökalp (ö.1924), Satı Bey (ö.1968), I. Hakkı Baltacıoğlu (ö.1978) vb. Örnek verilen isimlerden anlaşılacağı gibi, araştırma konusu olarak seçilecek şahsın, bugünkü anlamıyla bir eğitim bilimci olması düşünülmemelidir (eğitim biliminin, daha geçen asırda müstakil bir bilim haline geldiği düşünülürse, bunun gerekliliği anlaşılır). Bir şahsın, çağının şartları ve imkânları dâhilinde eğitim-öğretimle ilgilenmiş, bu olgu üzerinde kafa yormuş olması veya uygulama içinde bulunmuş olması, eğitim tarihi araştırmalarına konu olmasına yeter bir sebeptir. Ancak bu tür araştırmalarda dikkat edilmesi gereken önemli bir husûs, konunun eğitim-öğretim zâviyesinden ele alınıp incelenmesini ve değerlendirilmesini esas almak, meseleye bir eğitimci gözüyle bakabilmektir. Söz gelimi aynı şahsı, bir tarihçi ile bir eğitim tarihçisinin incelemeleri arasında farklılık olmalıdır. O kadar ki uzmanlık alanlarının iyice dar sınırlara çekildiği günümüzde, bir eğitim tarihçisi ile din eğitimi tarihçisi dahi aynı şahsı ayrı ayrı inceleyip, birer farklı muhtevâ ortaya koyacaklardır. Bu yüzden aynı şahsı, farklı disiplinlerin uzmanları tarafından ayrı ayrı ele

alınıp incelenebilir. Eğitim tarihçisi, araştırdığı şahsın eğitim-öğretimle doğrudan ve dolaylı olarak ilgisi bulunan meselelere dair düşüncelerini, eğilimlerini açık seçik olarak ortaya çıkarmaya çalışmalıdır. Böylesi araştırmalarda şahıs merkeze alınarak, onun yaşadığı dönemin eğitim-öğretimine ilişkin birçok mesele açığa çıkarılabilir. O şahsın yaşadığı bölge ve dönemdeki eğitim anlayış(lar)ı, eğitim felsefesi/felsefeleri, eğitim kurumları, eğitimde izlenen yöntemler ve ilkeler, kullanılan araç-gereçler, öğretmenlik ve öğrencilikle ilgili husûslar, ilmî hayat, toplumun kültürel düzeyi, siyâsî düzen, iktisâdî yapı vs.

2-Eğitim-öğretimde alâkalı olarak ortaya çıkmış olan ekoller, eğilimler, yönelimler ele alınıp incelenebilir. Bunlardan tek biri, problem olarak alınıp araştırılabileceği gibi, daha fazlası da birlikte araştırılabilir; aralarında karşılaştırmalar yapılarak farklılıkları açık seçik ortaya konulabilir. Yine bunlardan biri veya daha fazlası, araştırma konusu olarak ele alınırken zaman itibarıyla farklı sınırlamalara gidilebilir. Belli bir dönemle sınırlandırılabilir gibi, daha fazlasıyla da sınırlandırılabilir. Hatta böyle çalışmalar, mekân itibarıyla de farklı biçimlerde sınırlandırılabilirler. Belli bir ülke, belli bir yöre veya birden fazla ülke araştırma kapsamına alınabilir.

Bu çerçevede temel bir eğitsel problem ele alınıp onun herhangi bir coğrafî bölgede tarih boyunca veya herhangi bir dönemdeki durumu, yahut birden fazla toplumdaki durumu araştırılabilir. Yine bu bağlamda, eğitim-öğretimle ilgili bir kavram, tarihsel boyutuyla araştırma konusu olarak ele alınıp irdelenebilir. Bu tür araştırmalar da farklı biçimlerde zaman ve mekân sınırlamasına tâbi tutulabilir. Bu tür araştırmalara bir iki örnek: “Osmanlı Dönemi'nde (Tanzîmât Sonrasında, II. Meşrûtiyet Dönemi'nde) Eğitimde Liberal Yönelişler”, “Batıcılık Akımının Eğitim Anlayışı”, “Tarihimizde Kadın Eğitimi”, “Eğitim Tarihimiz İçinde Öğretmenlik”, “Selçuklular Döneminde Eğitimde Fırsat Eşitliği” vb.

3-“Öğretim Sistemleri”, “Öğretim Kademeleri”, “Öğretim Programları” gibi, eğitim-öğretim uygulamalarının yapısal ve işleyişine ilişkin unsurlar zaman ve mekân sınırlamalarına gidilerek incelenebilir.

4-Dönem esasına göre eğitim tarihi araştırmaları yapılabilir. “Eyyûbîler Dönemi”, “Osmanlı Dönemi”, “Mehmet Ali Paşa Dönemi”, “II. Mahmut Dönemi” gibi dönemler belirlenerek, mekânla da kayıtlayarak (meselâ Mehmet Ali Dönemi'nde Mısır'da Eğitim), eğitim-öğretimin o dönemde, o ülkede/yöredeki ahvâli incelenebilir.

Bütün bu araştırmaları birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Bunlardan her biri, diğeriyle ilişkilendirilerek ele alınacaktır. Meselâ bir şahsı konu edinmişseniz, onun yaşadığı dönemde ve ülkede/yörede yürürlükte olan eğitim sistemini, eğitim felsefesini, eğitim-

Kütüphanesi

öğretim anlayışlarını ve uygulamalarını vs. da incelemek, tanımak mecbûriyetindedir. Çünkü o şahıs, ait olduğu bütün içinde ele alınmazsa, doğru tanınmaz. Bu şahıs bir ürünse, onun gelişmesini, büyümesini şöyle veya böyle bir formasyona sahip olmasını sağlayan çevreyi/şartları/imkânları tanımadan onu nasıl doğru anlayabiliriz?

Eğitimle ilgili hangi olgu, araştırmacının problemi olarak ele alınıp araştırılırsa araştırılsın, onu irtibâtı olduğu husûslardan, toplumsal bağlantılardan soyutlayarak anlamak mümkün değildir. Onun için meselâ bir eğitim kurumu araştırılıyorsa, onun sadece görünen yönleriyle ilk etapta algılanan, yoklanabilen gerçekleriyle ele alınması, problemi eksik tanımak demektir. Oysa bütün bu görünenlerin arkasında olup, o kuruma hayat veren, ruh veren, renk ve şekil kazandıran faktörler vardır. Onların da araştırılıp tanınması, o müessesenin tanınmasının olmazsa olmaz şartıdır. Bu eğitim kurumunun beslendiği bir dünya görüşü, hayat anlayışı, insan anlayışı, bunlara dayalı bir eğitim felsefesi, buna göre belirlenmiş teoriler, genel amaçlar, ilkeler vardır. Dahası bu saydıklarımızın doğrudan etkileşim içinde bulunduğu, toplumsal yapılanma şekli, hayat tarzı, yönetim biçimi, siyasal düzen, ekonomik yapı... vs. **araştırdığımız eğitsel problemle ilgili yönleriyle** hesaba katılmalıdır. Araştırma problemimiz olan tekil olguyu, bütün bu bağlantılarından soyutlarsak, onu doğru okumamız, anlamamız ve yorumlamamız mümkün olamaz. Zira o olguyla ilgili söylenenlerin tümü dayanaksız kalacak, dolayısıyla isabetli tesbitler yapılamayacaktır.

Burada bir husûsa daha işaret etmekte yarar var. Artık sınırları alabildiğine geniş tutulmuş yüzeysel araştırmalar yerine, olabildiğince spesifik konuları ele alıp inceleme yoluna girmemiz gerekiyor. Sınırları iyice daraltılmış konular, sorun olarak belirlenip olabildiğince derinlemesine araştırılmalıdır. Bu sayede tarihî gerçeklerimizi isâbetle tesbit eder, “bütün”ü net olarak görebilir, sağlıklı değerlendirmeler yapabiliriz.

Paul Monroe, Avrupa'nın eğitim tarihiyle ilgili bilgi edinmenin çok güç olduğuna işaret ediyor: “İnsanın geçmiş dönemlerdeki öğretim etkinliğine ilişkin, özellikle de okul hayatının ayrıntıları hakkında önemli mâlûmât elde etmeye kalkışması alabildiğine güçtür”¹. Çelebi, bu alıntıyı yaptıktan sonra, Avrupa için söz konusu olan bu durumun müslümanların eğitim sistemleri için de geçerli olduğunu belirtiyor ve şöyle devam ediyor: “Bu konuda bana yararlı olacak mâlûmâtı kendilerinde bulacağımı umduğum, bir kısmı birkaç cilt olan hacimli kitaplar okudum. Fakat bunlardan ya pek az bilgi ile ya da eli boş çekiliyordum. Bunun sebebi ise şudur: Müslüman tarihçiler, bütün gayretlerini, halîfelerin, hükümdârların ve devlet büyüklerinin siyâsî ve askerî etkinliklerini kaydet-

1. Ahmed Çelebi, *et-Terbiye ve't-Ta'lîm fî Fikri'l-İslâmî*, 10. basım, Kâhire 1992, s.27.

meye odaklayıp, öğretim reformlarını yazmaya, kayda değer bir ilgi göstermediler. Meselâ bu tarihçiler Nizâmü'l-Mülk'ün ekonomik reformları ve askerî zaferlerinden fazlasıyla söz etmelerine rağmen, onun geniş üne sahip medreselerinden birkaç satırla söz etmişler"¹.

Çelebi, başka örneklerle bu fikrini desteklemeye çalışıyor. Çelebi'nin bu değerlendirmesine hak vermemek mümkün değil. Ancak İslâm dünyasının bu anlamda Batı'ya göre daha ileri bir noktada olduğu söylenebilir. Zira Müslümanlar'ın yazıyla sıkı ilişkilerinin olduğu bilinen bir gerçektir. Kur'ân'ın yazımı, hadîslerin yazıyla tesbîti, hadîs öğretimiyle başlayan icâzetnâme² geleneği, vakıf sistemindeki vakfiye³ gibi yazılı belgelerle eğitime ilişkin çeşitli husûsları tesbit etme anlayışı... vb. husûsların hatırlanması bile Müslümanlar'ın bu konudaki tavrını belirtmeye yeter. Ayrıca Çelebi'nin, Selçuklular'a kadarki dönemi incelemiş olduğunu da göz önünde bulundurmalıyız. Dolayısıyla bu değerlendirmeleri, özellikle bu zaman dilimine aittir. Osmanlı dönemi için bilgi bulma imkânının daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Zira Osmanlı yönetiminde bütün işlemlerin, ayrıntılara varacak ölçüde kayıt altına alındığı bir gerçektir. Bu noktada daha önceki dönemlerde bulunmayan Şeyhülislâmlık müessesesinin işleyiş biçimini de hatırlamak icap eder.

Kaynak itibariyle Eğitim Tarihi, alabildiğine zengindir. Doğrudan eğitim-öğretimle ilgili eserler yanında, felsefî kaynaklar, genel tarih kitapları, biyografik eserler, seyâhatnâmeler, çeşitli edebî eserler, geçmiş kültürel hayatı muhtelif yönleriyle konu edinen çalışmalar, resmî ve özel belgeler, kayıtlar, periyodik yayınlar, hatta fıkıhla, coğrafya ile ilgili kitaplar, yapılar, kalıntılar, kitâbeler vs. eğitim tarihi araştırmacılarının yararlanacakları kaynaklardır. İnsanla, toplumla ilgili her tür kaynakta, eğitim tarihine ilişkin mâlûmât, ipuçları bulmak mümkündür. Bizim eğitim tarihimiz söz konusu olunca, hadîs kitaplarını da bu kaynakların başında saymalıyız.

Bizim eğitim tarihimizi araştıran bilim adamının aşması gereken öncelikli bir engel var: Dil engeli. Bir araştırmacı, arşiv belgelerini de çok iyi okuyup anlayacak kadar Osmanlıca bilmek, bunun yanında hat çeşitleri hakkında bilgi sahibi olmak zorundadır. Ayrıca Arapça ve Farsça'ya vâkıf olması gerekir. Zira bin yıllık tarihimiz, Arapça ile içiçe, dolayısıyla bu

1. Ahmed Çelebi, *et-Terbiye ve't-Ta'lîm fî Fikri'l-İslâmî*, s.27-28.

2. İcâzetnâmeler, Eğitim Tarihi için önemli kaynaklardır. Eğitim-öğretimle alâkalı birçok meseleye dâir bilgi, ipuçları onlarda yer almaktadır; bilgi için bk. A. Çelebi, *et-Terbiye ve't-Ta'lîm fî Fikri'l-İslâmî*, s.263 vd.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı*, 3. basım, TTK, Ankara 1988, s.75 vd.

3. Vakfiyeler de çok önemli Eğitim Tarihi kaynaklarımızdandır. Onlarda öğrencinin okuyacağı derslerden, alacağı bursa, öğretmen maaşından kişilik özelliklerine kadar eğitim-öğretimle ilgili pek çok mesele hakkında bilgi bulunmaktadır; örnek ve bilgi için bk. A. Çelebi, *et-Terbiye ve't-Ta'lîm fî Fikri'l-İslâmî*, s.378 vd.

araştırmacının yararlanması gereken kaynakların önemli bir kısım Arapça; üstelik Arapça bilinmeden Osmanlıca'yı çok iyi öğrenmek mümkün değildir. Aralarında derece farkı olmakla birlikte Farsça için de aynı gerekçeler söz konusudur. Bu durum, eğitim tarihi alanında İlâhiyât Fakültesi mezunlarının özellikle tercih edilip alınmasını gerektirmektedir¹.

Ne yazık ki eğitim bilimcilerimiz, Avrupa eğitim tarihi ile ilgilenmeyi âdetâ yeterli görmüş, kendi eğitim tarihimize pek ilgilenmemişlerdir. Henüz kendi eğitim tarihimize konusunda yeterince araştırma yapmış, bu konuda zihin aydınlığına kavuşmuş değiliz. Bu alanla ilgili çok önemli husûslarda bile yüzeysel bilgilerin tasallutundan hâlâ kurtulamadığımızı söylemek abartı sayılmasa gerektir. Söz gelimi Fatih'in kurduğu medreselerin vakfiyesinde bile netliğe kavuşmuş değiliz. Osmanlı medreselerinin programlarını dahi açık seçik biçimde belirleyip ortaya koymuş değiliz².

Hıfzurrahman Raşit Öymen 1973 yılında şöyle bir değerlendirmede bulunuyor: "Eğitim Tarihi dalı üzerinde şimdiye kadar Türkçe'mizde yayınlanmış olan eserlerin çoğu, Batı eğitimini ve eğitimcilerini tanıtmak için yazılmıştır. Bu sebeple eğitim bilimleri ve uygulamalarını öğretmek için kurulmuş olan müesseselerde (Eğitim Enstitüleri ve Fakülteleri dâhil) kendi eğitim tarihimize doğrudan doğruya ilgili bilgileri öğrenmek mümkün değildir"³. Hilmi Ziya Ülken hoca ise şöyle diyor: "İslâm Eğitim Tarihi, Türk Kültür Tarihi'ne ait yayınlar içinde hemen hemen yeni girilmiş ve üzerinde şimdiye kadar işlenmemiş (durulmamış demek istiyor. M. Ş. A.) olan bir konudur"⁴.

Eğitim bilimcilerimizin bu ilgisizliğinin birçok sebebi var. Bunlardan biri de, yukarıda sözünü ettiğim dil engelidir⁵. N. Atıf Kansu'nun "Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme)" adlı eseri (İstanbul 1931-1932) bir kenara bırakılacak olursa, H. Z. Ülken'in ifâdesiyle: "İslâm-Türk Medeniyeti'nde eğitim müessesesini öteki müesseselerden ayrı olarak ilk defa tetkik etmek şerefi İstanbul Belediyesi Mektupçusu Osman Nuri Ergin'e aittir"⁶. Bu gayretli zâtın beş ciltlik (büyük üç cilt halinde basılmış) eseri, "Arap Devri" ve "Garp Devri" diye ikiye ayrılmış; birinci kısım ikinciye nazaran çok dar kapsamlı ve yüzeysel kalmıştır. Bu eserde bolca malzeme derlenmiş olmasına rağmen senteze gidileme-

1. İlâhiyât fakültelerinin, "öğretmen ve eğitim uzmanı yetiştiren kurumlar" oldukları unutulmamalıdır.

2. Bk. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1976, s.78 vd.

3. Bk. H. Raşit Öymen-Mehmet Dağ, *İslâm Eğitim Tarihi*, MEB, Ankara 1974, s.X.

4. Bk. H. Raşit Öymen-Mehmet Dağ, *age*, s.VII.

5. Eğitim bilimcilerimiz, eğitim tarihimize pek ilgilenmedikleri gibi, kültürümüzün temel ögesi olan İslâm Dini ile de genelde ilgilenmediler. O âdetâ es geçildi. Bu ilgisizlik, ülkemizde Din Eğitimi Bilimi'nin doğuşunu geciktiren en önemli sebeptir.

6. H. Raşit Öymen-Mehmet Dağ, *age*, MEB, Ankara 1974, s.VII.

miştir. Bir akademisyen hassâsiyetinden de yoksun olan bu çalışma, Cumhuriyet Dönemi'ndeki inkılâpları da ihtivâ etmektedir.

Eğitim tarihimizle ilgili önemli bir çalışmayı, eğitim bilimci H. Raşit Öymen ile Mehmet Dağ gerçekleştirdiler. “İslâm Eğitim Tarihi (1973)”. “Yazarlar, konuyu Türkiye Eğitim Tarihi'ne hasretmeyerek, bütün İslâm tarihini ve bu arada Türkiye dışındaki Türkler'in eğitimini kuşatmaya çalıştığı gibi, geniş malzemesini terkîp yoluna girmiş bulunmaktadırlar”¹ sözleriyle eseri tanıtan H. Z. Ülken, daha sonra şu değerlendirmeye yer veriyor: “Kitabın konusunun genişliği tam bir senteze ulaşmayı güçleştirdiği için vâkıa ansiklopedik bir manzara göstermektedir. Fakat bundan önce aynı konuda yapılmış yayınlara nazaran buna ilk sentez hamlesi gözü ile bakılabilir”².

Bu araştırmayla ilgili açıklamasında H. R. Öymen şu bilgilere yer veriyor: “Biz bu kitabımızda, zamanımıza gelinceye kadar olan eğitim gelişmelerini, tarihin daha önceki devirlerinin derinliği içinde ve Türkler'in İslâmiyet'i kabul edişleriyle o devirlerde oynadığı rollere de değinerek incelemeye giriştik ve eserin birinci kitabı olarak hicrî I-VII / mîlâdî VI-XIII. yüzyıllar arasındaki öğretim ve eğitim görüşleriyle, kuruluşlarını kapsayan bölümünü hazırladık. Selçuklu ve Osmanlı Türkleri'nin vücûda getirdikleri öğretim ve eğitim kuruluşlarıyla bu devredeki değişimleri ve aşamaları, Cumhuriyet Türkiye'si'ni de içine alan bir bağlantı ile incelemeyi ikinci kitabımıza bıraktık”³. Yazar, açıklamalarının sonunda: “Kültür hayatımızın kendi alanındaki kitaplığına katılan ilk eser” olduğunu belirttiği bu eserin, “bu doğrultuda yeni çalışmaları ve araştırmaları harekete geçirecek bir ilgi uyandırması” temennîsinde bulunuyor⁴. Ne yazık ki bu eserin ikinci cildi hâlâ su yüzüne çıkmadı; ama “yeni çalışmaları ve araştırmaları harekete getirecek bir ilgi uyanması” husûsunda, yeterli olmasa da etkisinin olduğu söylenebilir.

Nitekim bu eserden sonra eğitim tarihimizle ilgili az da olsa bazı çalışmalar su yüzüne çıktı. Meselâ yukarıda sözü edilen A. Çelebi'nin eseri dilimize çevrildi. Bu eser de aynı zaman dilimini farklı muhtevâ ile konu edinmektedir. Cahit Baltacı XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri (İstanbul 1976) adlı araştırmasını yayınladı. Hüseyin Atay, Osmanlılar'da Yüksek Din Eğitimi (İstanbul 1983) adlı çalışmasını yaptı. Daha önce de (1965'te) İ. Hakkı Uzunçarşılı “*Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*” adlı önemli eserini yayınlamıştı. Burada Adnan Adıvar'ın “*Osmanlı Türklerinde İlim* (4. basım, İstanbul 1982)” adlı eserini de hatırlatmak gerek. Bu sa-

1.H. R. Öymen-M. Dağ, *age*, s.VI.

2.H. R. Öymen-M. Dağ, *age*, s.VIII.

3.H. R. Öymen-M. Dağ, *age*, XI.

4.H. R. Öymen-M. Dağ, *age*, XII.

hada çalışmalarını takdîrle izlediğimiz değerli eğitim bilimcimiz Prof. Dr. Yahya Akyüz'ü özellikle anmalıyız. Gerek yayınladığı makâleleriyle, gerekse “*Türk Eğitim Tarihi*” adlı eseriyle, eğitim tarihimizin aydınlatılmasına önemli katkıları olmuştur. Bir eğitim tarihi uzmanı olarak bu alanda oldukça müsbet bir yaklaşım ortaya koymuştur. Kendi tarihimizin daha iyi anlaşılması için zaman zaman Avrupa ile, çağdaş eğitim anlayışlarıyla mukâyeselere de yer vermektedir.

Son yıllarda özellikle İlâhiyât fakültelerimizin Din Eğitimi Anabilim Dalı uzmanları tarafından veya onların yönetiminde, eğitim tarihimize ilişkin önemli çalışmalar yapılmaktadır. Burada eğitim tarihi çalışmalarının dökümünü yapmayı düşünmediğimizden dolayı ana çizgiye işaret etmekle yetiniyoruz.

İşte bu manzara karşısında, eğitim tarihimizin temel kaynakları arasında yer alan eğitim klasiklerimizin dilimize çevrilmesi, Osmanlıca olanların sadeleştirilerek bugünkü alfabeye aktarılması, alabildiğine önem arz etmektedir. Böylece daha fazla araştırmacı ve okuyucu bu kaynaklara rahatlıkla ulaşma fırsatı elde etmiş olacak; bu da eğitim tarihimizin tanınmasına, daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Gel gör ki bu anlamda da pek gayret gösterdiğimiz söylenemez. Söz gelimi, Türkistanlı düşünürümüz¹ Burhâneddîn ez-Zernûcî'nin (ö.593/1196) “*Ta'limü'l-Müte'allim fî Tarîki't-Te'allüm*” adlı eseri, H. Reland tarafından 1709'da Latince'ye “*Enchiridion Studiosi*” başlığı altında çevrilmiş, Caspari tarafından 1838'de neşredilmiş, 1907'de Almanya'da basılmış, 1947'de Von Grünebaum ve Abel tarafından gerçekleştirilen İngilizce çevirisi Londra'da yayınlanmış. Değişik tarihlerde dünyanın doğusunda, batısında hatta Afrika'da çeşitli ülkelerde basılmıştır². Osmanlı Dönemi'nde 996/1587'de İbn İsmâil tarafından tamamlanan şerhini Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâil Türkçe'ye (Osmanlıca'ya) çevirmiştir³. Cumhuriyet dö-

1.Y. V. Yavuz, “Zernûcî hakkında en geniş bilgiyi İslâm Ansiklopedisi'nin Arapça neşri olan “Dâ'iretü'l-Ma'ârifü'l-İslâmiyye”den öğrenmekteyiz” dedikten sonra, oradan alınıp da bulunuyor: “Zernuci, esas adı bilinmeyen bir Arap filozofudur”. Daha sonraki satırlarda ise Zernûcî'nin “M.620/H.1223 seneleri dolaylarında şöhret kazanmış bir âlim” olduğu söyleniyor ve Zernûcî'nin hocası el-Merginânî'nin ölüm tarihinin, Zernuci'nin ölüm tarihi olan 593/1197 olduğu belirtiliyor; bk. Zernûcî, *Ta'limü'l-Müte'allim, İslâm'da Eğitim Öğretim Metodu*, çeviren ve şerheden Y. Vehbi Yavuz, 2. basım, İstanbul 1990, s.XVIII. Yavuz, yaptığı nakillerle şöyle bir sonuca varıyor: Zernûcî'nin bu kitabını ancak “593h. yılından sonra yazdığı muhakkaktır” (bk. *age*, s.XIX). Zernûcî hakkında derli toplu ve yeterli bilgi için bk. Burhâneddîn ez-Zernûcî, *Ta'limü'l-Müte'allim fî Tarîki't-Te'allüm*, yayına hazırlayanlar Salah Muhammed Haymi - Nezir Hamdan, s.17 vd. (takdîm kısmı).

2.Bk. ez-Zernûcî, *Ta'limü'l-Müte'allim fî Tarîki't-Te'allüm*, s.18 vd.; H. R. Öymen - M. Dağ, *age*, s.53.

3.ez-Zernûcî, *Ta'limü'l-Müte'allim, İslâm'da Eğitim Öğretim Metodu*, s.XVII.

neminde ise ancak 1963'te bu küçük eserin özet çevirisi yayınlanabildi¹. İslâm dünyasında yazılmış ilk pedagojik eserlerin en önemlisi olan el-Kâbisî'nin (ö.403/1012) er-Risâletü'l-Mufasssala li Ahvâli'l-Müte'allimîn ve Ahkâmi'l-Mu'allimîn ve'l-Müte'allimîn" adlı eserin çevirisine yazdığı Önsöz'de H. R. Öymen: "Zernûcî'nin risâlesinin Türkçe'den 'önce Latince'ye çevrilmiş bulunması da bizim kültür kaynaklarımızı araştırma ve tanıma bakımından hazîn bir tecellîdir" diyor ve ayrıca şu değerlendirmeye de yer veriyor: "Zernûcî'nin broşürünün tamamı da yayınlandığı zaman, didaktik ve pedagojik münâsebetlerle ilgili İslâmî eserlerin ilk örnekleri Türkçemize de mal edilmiş olacaktır"². Öymen'in bu arzusu gerçekleşti. Zernûcî'nin bu eserinin Y. Vehbi Yavuz tarafından gerçekleştirilen çeviri ve şerhi, 1979 yılında Bursa'da İlim ve Kültür Vakfı'nca yayınlandı. Hatırlatalım, bunun çevirmeni/şârihi de bir eğitimbilimci değil.

Biraz önce sözü edilen Kâbisî'nin eserini H. R. Öymen ve S. Ateş dilimize kazandırdılar. 1965 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi yayınları arasında çıktı. Çevirenlerden birinin (H. R. Öymen) eğitimbilimci olması sevindiricidir. Merhûm Öymen'in bu konudaki hassâsiyeti, ilgisi, başkalarını teşvîki ve gayreti takdîre şâyandır. Ancak anılan çevirinin yeni baskısı, çevirmen olarak sadece Süleyman Ateş'in ismini taşıyor. Takdîm yazısında Ateş, çevirinin tamamen kendisine ait olduğunu, birinci baskıda H. R. Öymen'in adının çevirmen olarak kapakta yer almasının nedeninin, önsöz yazmasından ibâret olduğunu ve bu yüzden yeni baskıda onun ismine yer verilmediğini belirtiyor³. O yüzden bu baskıda Öymen'in Önsöz'üne de yer verilmemiş.

Klasik eğitsel eserlerimizin ilklerinden İbn Sahnûn'un "*Âdâbu'l-Mu'allimîn*" adlı risâlesi de Doç. Dr. M. Faruk Bayraktar tarafından dilimize çevrilip M. Ü. İlahiyât Fakültesi Vakfı Yayını olarak 1996'da okuyucuya ulaştırıldı. Çevirmen, yazarın hayatı, eserleri, çevresi hakkında bilgi verdiği gibi, dipnotlar ekleyerek de önemli katkılarda bulunmuş.

Bu tür eğitsel kaynaklarımızın en derli toplularından birisi, belki birincisi olan İbn Cemaâ'nın (ö.733/1333) "*Tezkiretü's-Sâmî ve'l-Mütekellim fî Edebil'l-Âlim ve'l-Müte'allim*" adlı eseri de dilimize çevrildi⁴. Bu eser, türü arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Kendinden önceki eserlerde bölük pörçük yer alan bilgiler, sistemli olarak bir araya getirilip değerlendirilmiş, öncekilerde bulunmayan eğitsel meselelere de yer veril-

1.Çev. Mehmet Hatipoğlu, Eğitim Hareketleri Dergisi, c.IX, sayı 107-108, s.25-30.

2.Bk. el-Kâbisî, *İslâm'da Öğretmen ve Öğrenci Münâsebetlerine Dair Geniş Risâle*, s.IX.

3.Bk. Kâbisî, *İslâm'da Öğretmen ve Öğrenci Münâsebetlerine Dair Geniş Risâle*, Yeni Ufuklar Neşriyatı, s.7.

4.İbn Cemaâ, *Öğretmen ve Öğrenci, Nitelikleri, Görevleri, Tutum ve Davranışları*, çev. M. Şevki Aydın, İstanbul 1992.

miştir. Mevcudu tükenmiş olan bu eserin yeniden basılması gerekmektedir. İbn Cemaa'nın bu eserin muhtevâsının dipnotlarla zenginleştirilerek değerlendirilmesi niteliğinde bir çalışmayı da M. F. Bayraktar yaptı: "İbn Cemaa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler (İstanbul 1997)".

Yukarıda sözünü ettiğimiz bu alanlara ilişkin bilimsel çalışmalar, son yıllarda İslâm dünyasında hem nicelik itibâriyle hem de nitelik bakımından gelişme göstermektedir. Başlangıçta bu alana ilişkin birtakım çalışmalar, oralarda da eğitimbilimci olmayanlar tarafından gerçekleştirildi. Bu çalışmaların bilimsel değeri oldukça tartışmalıdır (Esasen bu durum, Müslümanlar'ın "İslâm Eğitimi"ne ilişkin yanlış, hatâlı, eksik görüşler edinmelerine yol açmış önemli bir sorundur. Bunun üzerinde ayrıca durmak gerekir). Ancak son yıllarda artık eğitimbilimcilerin bu alanda ciddi çalışmalar yaptıklarını müşâhede ediyoruz. Bu çalışmaların da yakından takip edilip, uygun görülenlerin dilimize çevrilmesi gerekmektedir.

SONSÖZ

Her ne kadar Öymen, adı geçen Önsöz'ü: "Bu istikâmetteki ilgi ve araştırmaların meslek çevremizde ve okuyucularımızda devamını görmek ise bizim için ayrı bir mutluluk olacaktır" şeklindeki zımnî temennîsiyle bitiriyorsa da onu sevindirecek çalışmalar yeterince yapılmadı. Öğretim meselesinin başlangıçtan itibaren didaktik ve pedagojik bir konu olarak ele alındığı İslâm dünyasında, doğrudan eğitim-öğretim olgusunu sorun olarak ele alıp inceleyen başka eserler de var. Hem de çok sayıda var. İmâm-ı a'zam'dan (ö.150/767) Gazzâlî'ye (ö.555/1111), İbn Haldûn'a (ö.808/1405), Taşköprüzâde'ye (ö.959/1552) kadar farklı ekollere mensup değişik yaklaşımlara sahip birçok düşünür, eğitimci bu tür eserler yazmışlar¹. Bütün bunlardan haberdâr olmak, haberdâr olmakla yetinmeyip onları doğru okumak, anlamlandırmak, yorumlamak, değerlendirmek amacıyla bilimsel araştırmalar yapmak; böylece izlenen tarihsel çizgiyi isâbetle tesbit etmek gerekir. Tarih içinde bu alanda nasıl bir yol izlediğimizi doğru göremezsek bugünümüzü iyi değerlendiremez, geleceğimizi akıllıca planlayamayız. Eğitim-öğretim konusunda bir zamanlar Batı'ya öncülük ederken, bugün nasıl Batı'nın öncülüğünü tartışmasız kabul etmek durumunda olduğumuzu, onları izlemek mecbûriyetinde kaldığımızı anlamamız ve yeniden öncü olabilmenin önlemlerini alabilmemiz için böyle bir yaklaşımı benimsememiz gerekiyor.

1. Bunlar hakkında bilgi için bk. H. R. Öymen - M. Dağ, *age*, s.13-64, 251-254; ez-Zernûcî, *Ta'limü'l-Müte'allim fi Tariki't-Te'allüm*, s.5 vd.